

ASPECTE ALE PARADIGMEI CULTURALE A SECOLULUI AL XVIII-LEA: INTERDICȚIA ÎNTRU SURPAREA SUPERSTIȚIEI NORODULUI

Laura Bădescu*

„Unde e sărăcia Românului mai mare
acolo e și cel mai mare întunec al minții!”¹

G. Coșbuc

Este cunoscută varietatea și bogăția superstițiilor practicate de români, iar acest fapt se vedește până astăzi în chiar delimitările terminologice menite a le asimila unui domeniu de studiu: „Din acest punct de vedere, termenul *superstiție*, folosit adesea cu multă ușurință în folclorică sau etnologie, dar și în domeniul istoriei, sociologiei sau teologiei, se poate spune că a creat probleme celor care au încercat să descopere «sisteme culturale» cu identitate marcată, să definească particularitățile de mentalitate și chiar să plaseze, subiectiv, dacă nu abuziv, unele modele culturale în categoria numită, impropriu «primitivă»².

Fără să ne propunem să inventariem sensurile termenului sau mulțimea categorială în care putem include și diviza superstițiile, reținem ca profitabilă pentru prezentul text doar componenta religioasă pe care etimonul latin l-ar fi avut: „*Superstitio, -onis*, desemna un obicei religios de prisos, necerut de ritual, dar și cult, religie, artă de a ghici viitorul”³.

Rămânem atenți doar la acțiunea de combatere a superstițiilor, acțiune care se leagă de primele forme de cenzură instituită la noi de către Biserică, ca de altfel și în alte culturi europene. Se cunoaște faptul că, în țările catolice⁴, cenzura religioasă a

---

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

¹ G. Coșbuc, *Superstițiunile păgubitoare ale poporului nostru. Descântecul și leacurile băbești, duhurile necurate, vrăji și farmece, sărbători fără de rost*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1909, p. 83.

² Sabina Ispas, *Superstiția, o altă necunoscută*, în *Rosturi și moravuri de odinioară*, București, Editura Etnologică, 2012, p. 218.

³ *Ibidem*.

⁴ Cu privire la aceste liste de cărți interzise, se cuvine să precizăm circulația târzie a lor în spațiul românesc. Această primă formă de cenzură era în secolul al XVI-lea deosebit de răspândită în Europa occidentală. Ca un exemplu venit din cealaltă margine a romanității, în Portugalia primul document ce atestă începutul cenzurii preventive a fost datat 18 august 1451. Deși în acest document D. Afonso al V-lea era cel care recomanda arderea cărților mincinoase sau eretice, totuși istoricii portughezi sunt de părere că cenzura episcopală a fost prima pusă în practică și doar după aceasta a

avut la origine celebrul *Index librorum prohibitorum*, opus ajuns și în Transilvania. În țările ortodoxe, cenzura religioasă s-a dezvoltat pe baza *Indexului slav*, apărut la Moscova în 1646.

La noi, se cunosc până astăzi trei indici copiați în secolul al XVII-lea ce conțin cărți interzise de Biserică: primul se află inclus în *Păucenie dela Voivozi* (filele 181–183) sub titlul *Cuvântul de învățătură despre cărțile bune și cărțile rele sau eretice*. Al doilea indice de cărți interzise se găsește pe filele de la sfârșitul unui *Nomocanon* slavon (ms. sl. 461 BAR) sub titlul în slavona de redacție răsăriteană⁵: „*Cuvânt din pravila sfinților părinți despre cărțile care se cuvine să le citim și să le învățăm și despre cele pe care nu trebuie să le învățăm, nici să le citim*”. Al treilea indice de cărți prohibite prins în ms. BAR 1570 conține *Cărțile ceale minciunoase pre care nu se cade a le ținea și a le citi drept-credincioșii hristiani* – f. 8v.a/15–9rb/2⁶.

Cercetătorii au stabilit că prin raportare la cele 3 liste de cărți interzise copiate în secolul al XVII-lea, pe teritoriul românesc au circulat doar 15 scrieri cărora li se mai pot adăuga încă 4 cunoscute la noi exclusiv pe baza versiunilor slavone⁷.

Faptul acesta a fost socotit drept o dovadă a instituirii unei cenzuri eclesiastice în Țara Românească și Moldova, cu atât mai mult cu cât majoritatea copiilor cărților interzise proveneau din Transilvania.

Acestui cadru i se opune cel desfășurat în secolul al XVIII-lea, când cărțile *ereticești* se răspândesc și sunt copiate/ tipărite nu doar în Ardeal, ci și în Țările Românești, fapt pus pe seama lipsei unei politici a Bisericii noastre „de a combate constant și cu fermitate producțiile literare apocrife”⁸.

intrat în acțiune cenzura regală într-o arie mai largă. Vezi Artur Moreira de Sa, *Índices dos livros proibidos em Portugal no século XVI*, Lisboa, Instituto Nacional de Investigação científica, 1983, p. 9. Referitor la primul indice de cărți interzise, în Portugalia acesta ar fi apărut sub semnătura Cardeal Infante D. Henrique, la 28 oct. 1547 (vezi Raul Rego, *Os Índices Expurgatórios e a Cultura Portuguesa*, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, Ministério da Educação e das Universidades, Lisboa, 1982).

⁵ Alexandru Mareș, *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în *Cărți populare din secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Contribuții filologice*, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006, p. 222–265, p. 231.

⁶ *Ibidem*, p. 233–234.

⁷ *Ibidem*, p. 248–249: „Dintre cărțile interzise înregistrate de aceste indici în spațiul românesc din secolul al XVII-lea au circulat relativ puține: 2 prin raportare la indicii transcriși de popa Vasilie (*Gromovnicul și Rojdalnicul*), respectiv 13 prin raportare la cele două indici din Țara Românească (*Apocrifele despre Adam, Învățătura despre vremea de apoi a prorocului Isaia, Apocalipsul lui Pavel, Apocalipsul lui Ioan, Apocalipsul Maicii Domnului, Epistola duminicii, Lemnul crucii, Disputa lui Isus cu diavolul, Rugăciunea pentru scoaterea dracului din apă, Gromovnicul, Viața Sfântului Vasile cel Nou, Întrebări și răspunsuri atribuite sfinților Vasile cel Mare, Grigore Bogoslovul și Ioan Gură-de-Aur, Prorocirea lui Metodie, arhiepiscopul de Patara*. Numărul acestor scrieri creștine cu încă 4 piese, dacă luăm în calcul și acele scrieri oprite cunoscute românilor exclusiv pe baza versiunilor slavone: *Cartea secretă a lui Enoh, Povestea despre plânsul prorocului Ieremia pentru Ierusalim, Solomon și soția sa, Viața lui Andrei cel Nebun pentru Hristos*”.

⁸ Al. Mareș, *op. cit.*, p. 250–251: „Ar fi hazardat să credem că prezența acestor indici [...] a putut stopa traducerea și copierea cărților apocrife și a celor de prevestire [...] Faptul că majoritatea copiilor de apocrife și cărți de prevestire este de proveniență ardelenească ar putea fi interpretat ca o mărturie a existenței unei cenzuri instituite de Biserica Ortodoxă în Țara Românească și Moldova.

Ca o paranteză, amintim că în Transilvania, în perioada absolutismului luminat din secolul al XVIII-lea (de pe vremea lui Iosif al II-lea) s-a reformat sistemul cenzurii, instaurându-se instituția centralizată care, în 1781, a redus titlurile interzise de la 5000 la 900. În Moldova și Valahia, cam tot pe atunci se înregistrează primele forme de cenzură a cărților bisericești, pe vremea domnitorilor Mihai Suțu (1784) și Al. Moruzi (1795).

Observăm că dincolo de aceste forme de cenzură cu impact oarecum limitat (ne referim la listele de cărți interzise), Biserica Ortodoxă a sancționat superstițiile pe baza unui sistem juridic ce beneficia de corpusuri de legi⁹ (amintim *Pravila* lui Coresi, *Pravila de la Govora* (1640–1641), *Șapte taine a Besearecii* (1645), *Cartea românească de învățătură* (1646), *Îndreptarea legii* (1652)) adesea întărite prin acte solemne¹⁰ și consemnate în acte de tip *dispozitiv*¹¹, respectiv de tip *probatoriu*. Difuzarea acestor sancțiuni o găsim în literatura de amvon, iar aici reprezentativă rămâne *Începătură și învățătură pentru ispovedanie*, unde aflăm că, după canoanele sfinte, pedeapsa cititorului în stele și a celui care face farmece ș.a. este ca pentru ucigași, 20 de ani, iar a celui care vrea să-și afle soarta aruncând în bobi și în cărbuni, purtând cu sine advare (baiere) sau legături este de 6 ani¹². În Transilvania, sistemul juridic, după modelul occidental, a fost extrem de represiv

---

O asemenea explicație întemeiată pe absența aproape totală a cărților interzise în cele două state românești nu trebuie absolutizată. [...] Pe de altă parte, împrejurarea că în secolul al XVIII-lea și în Țara Românească și în Moldova numărul cărților interzise se va înmulți constituie cea mai bună dovadă că nu se poate vorbi despre o politică a Bisericii noastre de a combate constant și cu fermitate producțiile literare apocrife”.

⁹ În *Îndreptarea legii* (1652), glava 328 spune: „de vor socoti zioa în carea se-au născut bună iaste ori rea, aceia să se canonească ani 5.”

¹⁰ O anaforă a mitropolitului Grigore (1776); vezi V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, II, 1892, p. 145.

¹¹ Condițiile date de Ioan Kemény la 28 Martie 1650 și de Susana Lorantffi, văduva lui Gh. Rakoczy I, pentru preoții români din Țara Făgărașului: „Va părăsi atât dânsul, precum va îndemna și pe alții să părăsească mulțimea de superstiții obicinuite la dânsii mai nainte în orice mod. Tainele nu le va administra și nu va permite nici altora să le administreze decât așa cum e scris în Sfânta Scriptură [...] neadmițând nicio superstiție”. Condițiile acestea au fost publicate de Pokoly Jozsef în *Magyar Protestans Egyhdztoodneti adattar*, Budapest, 1910, p. 110–112, în Ioan Lupaș, *Principele ardelean Acașiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici, 1658–1661*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, tomul XXXV, 1912–1913, p. 580.

¹² Antim Ivireanul, *Opere*, București, Editura Minerva, 1972, p. 235–236, 359: „Spune-mi, fiule, au doară ești cititoriu de stele, au faci farmece? Sau ai vărsat ceară sau plumbu? Au doară ai adus în casa ta farmecătoare, de te-au izbăvit de farmece? Au doară le face tu însuși sau le-ai făcut vreodată? Sau ai făcut farmece spre stricăciunea cuiva? Au doară legi dobitoacele, ca să nu le mănânce lupii? [...] Au doară ai legat pre bărbat cu fâmee? Au altă legătură pentru vreo boală? Au porți niscari baere au erbi? Și de să va afla cum că au făcut el de acestia sau îi va fi făcut lui alții, unul ca acela să canonește 6 ani, precum iaste porunca sfintelor canoane. Iar meșterul acela carele face acest feliu de lucrare să canonisește ca un ucigaș, adecă ani 20, precum poruncește marele Vasilie”; „Afară dintr-aceste porunci să întrebe duhovnicul pre cel ce să ispoveduiaște și alte ale lui păcate [...] au de au făcut farmece sau au aruncat în bobi și în cărbuni, sau au pus pre alții să le facă, sau crede farmecile, sau de poartă pre sine advare (baere) sau face legături și alte lucruri diavolești...”.

cu cei care se ocupau cu practicile magico-religioase. Dovada o constituie dezbaterile succesive din cadrul Dietei purtate în feb. 1614, mai 1619, oct. 1685¹³.

Dincolo de aceste forme de sancțiune ce au angrenat sistemul autoritar al Bisericii, se cuvine amintită existența unor inițiative culturale concretizate prin traduceri. Remarcabilă rămâne traducerea omiliei Sf. Ioan Chrisostom, *Pentru mincinoșii prooroci și cei fără de Dumnezeu eretici* de către Radu Greceanu (*Mărgăritare*, 1691)¹⁴. Însemnările marginale aflate pe vechile cărți¹⁵ arată, sub puținătatea slovelor, constanța oprobiului cunoscătorilor de carte.

În ceea ce privește combaterea superstițiilor în secolul al XVII-lea, observăm raritatea intervențiilor puterii domnești în Țările Române. În fapt, doar dimensiunea culturală a superstițiilor se poate lega de reprezentanții de seamă ai societății civile.

Una dintre puținele relatări consistente cu privire la răspândirea superstițiilor o găsim la Dimitrie Cantemir. În *Descrierea Moldovei* (în capitolul *Despre religia moldovenilor*), Principele deplânge aplecarea spre eres a norodului „pe care o învățătură mai aleasă nu I-a luminat încă”. În același timp, în Țara Românească, Constantin Brâncoveanu, constant cititor al calendarelor traduse din diferite limbi la cererea lui, observă și notează pe marginea lor: „Au mințit”, „Iar au mințit. Că vremea este bună!” Este aceasta una dintre primele forme relativ discrete ale criticismului manifestat prin însemnările personale¹⁶.

Observăm că până după prima jumătate a secolului al XVIII-lea, inițiativele de combatere a superstițiilor au venit cu precădere din partea reprezentanților Bisericii, fără a avea însă un impact major asupra practicilor răspândite pe teritoriul Țărilor Românești.

Abia în a doua jumătate a *veacului de mijloc*, *surparea* superstițiilor norodului capătă forme drastice, manifestate în prelungirea ideilor Luminilor, îndeosebi în Transilvania. (Faptul că prima atestare a termenului, în uz până astăzi, o aflăm în scrierile iluminiștilor transilvăneni¹⁷ poate fi receptat ca o dovadă a maturizării noțiunii.)

¹³ Ioan Pop-Curșeu, *Magie și vrăjitorie în cultura română*, p. 66.

¹⁴ Vezi M. Gaster, *Literatura populară română*, București, Editura Minerva, 1983, p. 327, traducerea omiliei Sf. Ioan Chrisostom *Pentru mincinoșii prooroci și cei fără de Dumnezeu eretici* de către Radu Greceanu (*Mărgăritare*, 1691): „Că ce creștini sânt aceia cari păzesc basme jidovești și elinești, și I ursitorile și vrăjile și astrologhieele și fărâcătoriele, și advarele și obriciri de zile, și de luni și de ani, și trepetnice și cuviri și glasuri de păsări și ceia ce aprind lumini la fântâni și să scaldă, și ceia ce păzesc întâmpinările și ceia ce mănâncă jărtvele bozilor și sânge sugrumat și mâncat de hiară și mortăciune”.

¹⁵ Adrian Marino, *Libertate și cenzură*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 76: „într-un Sinopsis (1757) «credița în visuri, farmece și vrăji este lucru diavolesc»” (apud Justinian Dalea, *Scrieri amuletice împotriva superstițiilor în Biserica Ortodoxă Română*, în „Studii teologice”, s. II, XV, 7–8, sept.–oct., 1963, p. 468).

¹⁶ *Ibidem*, p. 116.

¹⁷ *Ibidem*, p. 76: „Apare, în sfârșit, și termenul specific vocabularului Luminilor: *superstiția*. El fusese anterior folosit de Eraclide Despotul în legătură cu credulitatea preoților, care cultivă «ceremonii deșarte»”.

Observăm că acum acțiunea de combatere vine cu precădere din mediul laic. Dovadă stau numeroasele decrete și ordonanțe¹⁸, acte dispozitive și probatorii¹⁹ emise în această perioadă. Amintim doar două acte oficiale: un decret din 1772 al împărătesei Maria Tereza, adresat guvernului Marelui Principat al Transilvaniei care prevedea confiscarea calendarelor în „limba valahică” tipărite la Bulgarseg (Șcheii Brașovului), căci ele îndemnau poporul la superstiții²⁰, respectiv un altul, dat de Iosif al II-lea în 23 oct. 1784, publicat prin guvernul Transilvaniei, prin care se poruncește preoților români să combată obiceiurile și superstițiile despre strigoi și moroaie²¹.

Peste munți, în aceeași perioadă, reprezentative rămân hrisoavele domnești date de M. Șuțu²² (1 aprilie 1785), prin care era combătută credința în strigoi, în vârcolaci, ideea nebunească a arderii cadavrelor etc.

Formele personale (publice sau private) de combatere a superstițiilor se înmulțesc în mod considerabil, ca reflex al sporirii obiceiurilor magico-religioase practicate acum de indivizi specializați (păscălarii), cunoscători ai unei literaturi astrologice și de prevestire în plină expansiune. De altfel, apariția calendarelor lui

¹⁸ O altă ordonanță circulară adresată preoților români în limba română, în oct. 1787, dată de contele Kristofor Nicky, președintele Consiliului de locotenentă maghiar, consemnează înmulțirea superstițiilor prin intermediul păscălarilor itineranți care străbăteau satele și orașele Transilvaniei: „Pentru aceea, Bine Cucernicia Ta, ca sub orânduții preoți parohielnici toată grija și socoteală să dai. Mai puțină slobozenie să nu se dia. Ci dacă prin sate, orașe a umbla și de la oameni cu fățarnicie bani a strânge să vor afla, să se oprească deîndată sau Mie sau Judecății Mirenești să se descopere”. Al Ofrim, *Cheia și Psaltirea: imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești, București, Brașov, Editura Paralela 45, 2001, p. 300.

¹⁹ Adrian Marino, *op. cit.*, p. 122–123, respectiv Iuliu Tuducescu, *Comoara. Un act de superstiție anchetat și judecat în anul 1796* în „Revista arhivelor”, I, 1924–1925, 1–3, p. 55–60: „În 1796, este anchetat și sancționat un alt act de superstiție, legat de o pretinsă comoară. Prin astfel de măsuri oficiale, slabul prestigiu al Bisericii era mult lăsat în urmă”.

²⁰ Al. Ofrim, *op. cit.*, p. 300.

²¹ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701–1847*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 118.

²² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, p. 401–402: „la Mehedinți, s-au întâmplat de au murit câțiva oameni de peri-pleumonie, și oamenii au intrat într-o părere, cum că ar fi eșitu strigoi și dintr-acesta ar fi murit, după care părere a lor au pus și au desgropat pe unii, arzând și trupurile lor dându-le pe apă. De care lucru ne-am mirat Domnia mea, de ce să îngăduiesci, d-ta, cât și Ispravnicii, pe locuitori a ave acest fel de idee nebunească și cum să se cuteze la o faptă ca aceasta, care este și împotriva legei și vinovat de pedeapsă cel ce o urmează. Acum fără a ne înșciința, nici d-ta, nici Ispravnicii, înțelesem, că și la Dolj s-a auzit de una ca aceasta; pentru care iată că scriem d-tale, să aibi a scoate pe oameni din această idee și să-i faci să înțeleagă, că aceasta este o părere nebunească și să nu mai cuteze la fapte de acestea, căci cel ce va îndrăzni, va cădea în pedeapsa cea ce este orânduită după pravilă la săpătorii de mormânturi; de care iată scriem și deosebit cărțile Domniei mele, către Ispravnicii județelor, așijderea și P. S.S. Păr. Episcopu de Râmnic a scris cărțile S. S. către protopopi și preoți, să dea norodului învățătură, care cele ce vei primi, d-ta, să ai a le trămite la fieșcare județ, și fiindcă se află și de una dată și de doctorul Craiovei aci, i-se dete porunca Domniei mele, ca să se scoale să vie acolo, ca să caute să vadă, ce este patima aceasta și de va fi cu trebuință să meargă și la Mehedinți, să vază și să avem Domnia mea înșciințare cu pliroforie pe larg de patima aceasta”, 1785, aprilie 16 (M. Șuțu).

Petru Șoanul din 1731 indică predilecția pentru o astfel de lectură și în rândul elitelor. Consemnarea faptului că aceste tipărituri au fost condamnate cu vehemență o aflăm în *Istoria sfintei beserici a Șcheilor Brașovului*, unde protopopul Radu Tempea afirma cu tărie că „acele găciturî besearca pravoslavnică nu le priimește”.

Se observă că în marea lor majoritate, scrierile prin care sunt combătute superstițiile nu mai sunt doar consemnatorii, ci au un pronunțat caracter polemic, cu structuri argumentative ce probează formația teologică aleasă a autorilor. Amintim *Păstoriceasca datorie* (1759), unde Petru Pavel Aaron a combătut apocrifele religioase care „îndeamnă spre dejghinare” prin *strămutare, adaos, rea tâlcuire*, căci *neștiința, neînțelegera și neținerea scripturilor* duce la rătăcire ș.c.²³.

Tot aici, se cuvine citată opera de predicator a lui Petru Maior, care condamnă în termeni categorici obiceiul creștinilor de a apela la *descântători, la vrăjitori și la pascălari*²⁴. Retorica sa de excelent nivel construiește în climax discursul reprobator, amintind în bună măsură de predica lui Antim²⁵.

²³ *Păstoriceasca poslanie*, în Niculina Iacob, Ioan Chindriș, *Petru Pavel Aron în texte antologice*, în *Școala Ardeleană*, V, Oradea, 2011, p. 74–76: „Vedeți câtă rătăcire iaste, necercetând scripturile, a năvăli îndată după îndemnările înșelătorilor” (cap. 19); „Știm noi aceasta, iubiților, că adeseori vă procitesc voao înșelătorii, zicând că și grecii, și sârbii și munteanii iproci au și citesc cărțile acestea, și totuși ei vă îndeamnă spre această dejghinare.[...] Și așa, pentru neștiința, neînțelegera și neținerea scripturilor au rătăcit neamul jidovilor. Și acum încă vedem cum că unii ca aceia nu numai nu le țin, ci încă le și strămută și le răzvrătesc.” [...] „Și mai în sus am văzut că înnoitorii și pentru punctumurile unirii unele din sfintele învățături au le-au strămutat, au le-au adaos, au după vrearea sa rău le-au tâlcuit, ca așa, cu eale strămutate, mai lesne să poată înșela pre cei nepricepuți. De veți vrea a ști ce rău au făcut cu aceasta, strămutând adecă sau rău tâlcuind scripturile, trebuie să știți că au făcut împotriva canonului 27 al Sfinților Apostoli, care poruncește blagocestiia. Și împotriva canonului I, Săborului al doilea de la Nicheia, la a cui tâlc să zice: «Celora ce nu primesc cu dreptate cuvintele ceale dumnezeiești ale sfintelor învățături, ai sfintei biseareci, și să ispitesc de față, și în vileag într-un alt chip a tâlcui și a răzvrăți ceale ce s-au zis într-înșii prin darul Duhului Sfânt, anathema de trei ori». Și precum și mai înainte Sfântul Pavel cătră Galateani I, despre cei ce învăță afară de învățătura cea de la Dumnezeu însuflată, le zice anathema” (cap. 20).

²⁴ Apud Al. Ofrim, *op. cit.*, p. 301: „Oare n-ai crezut la descântături, la vrăjitori, căutat-ai cu bobî, cu ceară, cu cositoriu, cu noduri, făcut-ai cuiva de dragoste sau de măritat și altele de acestea? Oare alergat-ai la descântători, la vrăjitori și la pascălari, când ai avut vreo boală tu sau pruncul tău sau vita ta sau când ai avut vreo pagubă?” (din *Predica din duminica a patra a Sfântului Post, Pentru Ispovedanie*); „Dară jalea cea mai mare și obiceiul vrednic de tot blestemul și de toată afurisania, carele mai vârtos stăpânește între proști, este, că în boalele sale, aleargă creștinii la pascălari, ca să caute în pascălie, aleargă la babe descântătoare, vrăjitoare, cu care faptă se leapădă de Dumnezeu și se închină la idoli și își pun nădejdea în diavol. [...] Nu vă înșelarați deră, iubiților creștini, că toții, câți cred în pascalii, la descântături, la vrăjitori, toți își pierd sufletul, și în lumea aceasta încă îi pedepsește Dumnezeu” (*Pentru cum să ne purtăm când cădem într-o boală trupească*).

²⁵ *Ibidem*, „Și cum poți crede unui cărturariu și fariseu viclean, carele cetește minciuni din pascălie și-ți spune gicituri, ca țiganele, îți spune după vicleană iscodire, cele ce ai păți. Și îți spune anii și celelalte viitoare, care Dumnezeu singur le știe, iară nu altul! [...] Domnul Hristos nu dete apostolilor săi, pretinilor săi celor mai aproape, și căpeteniilor bisericilor sale, ca să știe anii, ca să știe cele viitoare. Și apoi, un fățarnic, un bețiv, un lacom care umblă cu pascălia să adune bani, un Iuda, acela să-ți știe ție spune cele viitoare? Și apoi tu să crezi viclenelor și încurcatelor lui vorbe? Mai mare orbire și de tot rătăcire!”

Între scrierile care combat răspândirea superstițiilor, remarcabilă rămâne traducerea după Hellmuth (*Physica*), adaptată realităților românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și anume: *Învățătură firească spre stricarea superstiției norodului*. În ea se „descoperă meșteșugurile, șiretenia vrăjitorilor și înșelătorilor care în multe chipuri înșală și duc în rătăcire pe cei superstițioși și nepricepuți”. În fapt, este cea dintâi consemnare argumentată a unei demarcații corecte între superstiție și miraculosul religiei, între proprietățile naturale ale corpurilor (întindere, mișcare, divizibilitate, formă și mărime) și pricinile firești care generează anumite transformări.

Gh. Șincai a ales superstițiile cu răspândire autohtonă²⁶, arătându-le cauza naturală și explicând fenomenul. Astfel, s-a oprit asupra spiritismului („învățătura de a soroci pre cei morți”), a descântecelor, a aflării adevărului cu ciurul, a ghicitului în bobi sau cu nuiuaa, a probei apei pentru aflarea și dovedirea strigoilor, a focului cel nebul pricinuit de dracul cel de noapte sau de năluci, duhurile cele rele ș.a.²⁷

Între aceste obiceiuri magico-religioase reținem, dat fiind impactul major asupra populației și supraviețuirea ei până azi, practica bibliomanciei. Descriind pe larg întregul ceremonial merit să-i identifice pe făcătorii de rău²⁸, Șincai a insistat asupra netemeinicii previziunilor cu ajutorul cheii și a *Bibliei* observând că acestea „foarte s-au lătit și înrădăcinat și între români”. Practicată încă din Evul Mediu de clerici, în virtutea recunoașterii lor ca hermeneuți ai acestor *sortes librorum*, iar mai apoi exersată și de mireni, divinația a transformat *Biblia* din obiect sacru în obiect de magie. Degradarea prestigiului reprezentanților bisericii poate fi pus în relație cu aceste practici care utilizau cărțile sfinte sau recuzita religioasă. Amintim psaltirea neagră, deschiderea *Bibliei*, blestemul rostit pe pragul bisericii cu lumânările întoarse ș.a.

Această revendicare pe filieră pseudosacră a fost la noi unul dintre factorii care au asigurat supraviețuirea superstițiilor. Nu este lipsit de importanță faptul că alogenii, vorbind despre religiozitatea poporului, au considerat credința românilor,

²⁶ Trebuie menționat că în procesul adaptării, el nu a introdus superstiții fără circulație românească precum sângerarea cadavrului în prezența criminalului, rădăcina focului, farfuria de lemn, triumhiul dublu, scutul lui David pentru vrăjirea focului ș.a., p. 42–43.

²⁷ Nu a ignorat nici bolile tratate prost (brânca din porci ș.a.) sau fenomenele naturale (meteorii, stropii cei roșii de pe frunze și olate, grindina, trăznetul, curcubeul).

²⁸ Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției*, p. 89: „Și gâcitura aceasta se lucră precum urmează: gacitoriuul cel nebul înfîge cheia cea moștenită în *Biblie*, la același loc unde începe Evanghelia Sfântului Ioan și întru acelaș timp, ca mănunchiul cheiei să rămână afară din *Biblie*. Apoi ia o brăcină sau baieră, care după întibzuirea lui iarăș moștenită trebuie să fie, și brăcina aceasta așe leagă *Biblia* ca să nu cadă dintr-însa cheia. Deci două persoane, ca și la aruncarea cu ciurul își pun degetele cele din mijloc ale mâinilor supt mănunchiul cheiei și rădică *Biblia* în aer. După aceasta magistrul zice niște cuvinte nelovite și neînțelese și numește pe mai multe persoane. La numirea personelor celor vinovate cheia trebuie să se învârtă și mai tare. Superstițiozii, când lucră așa, zic că prin modul acesta de a găci cu atâta mai lezne se pot nimeri făcătorii de rău, cu cât mai adevărat e că cuvântul lui Dumnezeu este ne-înșelători. O, ce nelegiure și ce fel de dedumnezăire este a schimosi Sfânta Scriptură și a pângări cuvântul lui Dumnezeu prin șuperstiții de acestea!”

„în mare măsură, alcătuită din superstiții”²⁹. Receptat în diacronie, fenomenul a fost explicat de Klaus Heitmann prin puțina instrucție a clerului ortodox de rând: „românii sunt superstițioși în primul rând probabil din cauză că preoții lor sunt puțini instruiți”³⁰.

Dincolo de această opinie bazată pe scrierile unor călători străini în Țările Române, nu putem să nu observăm faptul că poporul a sancționat obiceiurile proaste ale preoților de rând chiar prin superstiții (nu amintesc de fondul de proverbe care este cu mult mai bogat). Astfel avem atestată încă din secolul al XVIII-lea superstiția ocolirii preotului³¹, când se pleacă la drum, precum și ritualul simbolic al protejării în cazul întâlnirii cu el: „Când întâlnești la drum popă, svârle după el un șumuiog de fân și să zici: Ptiu, piei, drace”; „În ajunul Bobotezei e rău de moarte dacă aperi pe popă de căini”³² ș.a.

Paradigma culturală în care receptarea și combaterea superstițiilor suportă o modificare substanțială se afirmă prin activitatea reprezentanților Școlii Ardelene. Fișele consemnatorii ale secolului al XVII-lea sunt înlocuite la nivel oficial prin acțiuni judiciare atât în Țările Românești, cât mai cu seamă în Transilvania, iar în plan cultural cu opere originale sau traduceri cu pronunțat caracter polemic și didactic.

Formația teologică a celor mai mulți dintre cărturarii ardeleni care au combătut aceste practici nu a contravenit punerii în practică și răspândirii ideilor unei gândiri libere, afirmată în Europa secolului al XVIII-lea.

În termenii teoriei lui Kuhn, putem afirma o circularitate a paradigmei culturale, întemeiată pe cenzură, ce a antrenat combaterea superstițiilor prin niveluri distincte, dinspre spațiul religios spre cel laic, dinspre structuri consemnatorii spre structuri argumentate (sau argumentative?). Asimilarea formelor de protest anterioare, provenite din ambele zone ale marii tradiții (ecleziastică și laică) s-a realizat prin operații cumulative ce au permis afirmarea unui nou sistem paradigmatic, capabil a orienta discursul utilizând atât argumentul teologic, cât și pe cel științific, procurat în bună măsură prin apelul la noile domenii ale cunoașterii (fizica, matematica, logica, biologia ș.a.).

Întrepătrunderea acțiunilor celor două autorități, ecleziastică și domnească/imperială cu pierderea sporită a prestigiului și forței de constrângere a celei dintâi, difuzarea cuvântului scris prin tipărituri, apariția foilor volante și a presei, condițiile sociale și politice marcate de schimbări repetate și înnoiri accentuate ș.a.

²⁹ Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 225.

³⁰ Klaus Heitmann, *op. cit.*, p. 227.

³¹ Totuși, superstiția românească de a te feri să întâlnești preotul când pleci la drum, atestată încă din secolul al XVIII-lea, nu este doar a noastră. Ea se întâlnește încă din Evul Mediu la germani și nu lipsește nici din culturile romanice (spaniolă, franceză) sau de la englezi, scoțieni, greci sau chiar chinezi. Gh. F. Căușanu, *Superstițiile poporului român. În asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*, București, Editura Saeculum I.O., 2007, p. 238–239.

³² Artur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, în *Din viața poporului român. Culegeri și studii*, XXVII, Academia Română, 1915, p. 13, 278–279.

fac ca în procesul receptării diacronice, distincția laic – religios să nu mai apară ca productivă, putând fi înlocuită de o alta care, deși o asimilează, ține seama de noile structuri angrenate în evoluția culturii și implicit a societății. Este vădită acum aplicabilitatea distincției teoretizate de Peter Burke³³ prin afirmarea unei tradiții majore sau a unei mari tradiții, promovată de școală și biserică, respectiv a unei tradiții minore fundamentată pe comunicarea orală, împărtășită de neștiutorii de carte din comunitățile țărănești și urbane.

Prin acțiunile de respingere și critică a superstițiilor și prejudecăților din a doua jumătate a *veacului de mijloc*, se atestă faptul că *mica tradiție* a început să fie observată, amendată/ corijată, uneori chiar frecventată de reprezentanții *marii tradiții*, care s-au simțit obligați să intervină cu instrumente și recuzită specifice mișcării iluministe și care au realizat astfel unul dintre primele momente de sincronizare culturală europeană.

BIBLIOGRAFIE CRITICĂ SELECTIVĂ

- Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- Burke, Peter, *Popular Culture in Early Modern Europe*, London, 1978.
- Ciașanu, Gh. F., *Superstițiile poporului român. În asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*, București, Editura Saeculum I.O., 2007.
- Coșbuc, G., *Superstițiunile păgubitoare ale poporului nostru. Descântecul și leacurile băbești, duhurile necurate, vrăji și farmece, sărbători fără de rost*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1909.
- Gaster, M., *Literatura populară română*, București, Editura Minerva, 1983, p. 327.
- Gorovei, Artur, *Credințe și superstiții ale poporului român*, în *Din viața poporului român. Culegeri și studii*, Academia Română, XXVII, 1915.
- Heitmann, Klaus, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german*, Iași, Editura Polirom, 2014.
- Iacob, Niculina; Chindriș, Ioan (coord.), *Petru Pavel Aron în texte antologice*, în vol. *Școala Ardeleană*, V, Oradea, 2011.
- Ispas, Sabina, *Rosturi și moravuri de odinioară*, București, Editura Etnologică, 2012.
- Îndreptarea legii, 1652, ediție întocmită de Colectivul de drept vechi românesc condus de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962.
- Kuhn, Thomas S., *Structura revoluțiilor științifice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Lupaș, Ioan, *Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici, 1658–1661*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, tomul XXXV, 1912–1913.
- Mareș, Alexandru, *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în *Cărți populare din secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006.
- Marino, Adrian, *Libertate și cenzură*, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Ofrim, Al., *Cheia și Psaltirea: imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești, București, Brașov, Editura Paralela 45, 2001.
- Pop-Curșeu, Ioan, *Magie și vrăjitorie în cultura română*, Iași, Editura Polirom, 2015.
- Răduțiu, Aurel; Gyémánt, Ladislau, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701–1847*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

³³ V. *Popular Culture in Early Modern Europe*, London, 1978.

Șincai, Gheorghe, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, ediție de D. Ghișe și P. Teodor, București, Editura Științifică, 1964.
Urechia, V. A., *Istoria românilor*, I, București, 1891–1897.

ABSTRACT

The paper proposes a gradual presentation of main forms of superstitions of the Middle Age. It was taken into account the statements expressed by the representatives of the church (official, semi-official and personal) on the one hand and on the other hand the secular authorities of that age and Romanian intellectuals grouped in the Transylvanian School. Action against superstition confirmed in the eighteenth century a cultural paradigm shift, illustrating clearly the principles of the Enlightenment.

Key-words: Eighteenth century, Enlightenment, superstitions.